

VYUŽITÍ DĚTSKÉ KINETICKÉ KRESBY K DIAGNOSTICE ŽÁKOVA UČENÍ

JIRÍ MAREŠ

Úvod

S přibývajícím zájmem o lidské učení - připomeňme, že se už nemluví o celoživotním *vzdělávání*, ale o celoživotním učení - stoupá zájem učitelů i psychologů o metody dovolující diagnostikovat zvláštnosti učení. Potíž ovšem nastává v okamžiku, kdy se potřebujeme dozvědět více o žákovském učení v nižších věkových kategoriích a žákovském učení mimo školní třídu.

Diagnostické metody

Pokud nás zajímají zvláštnosti žákovského učení, můžeme zatím sáhnout po dvou typech diagnostických metod. První typ bychom mohli s jistým stupněm zjednodušení označit jako **metody přímé**. Patří k nim: pozorování žáka při učení a řešení složitějších úloh (jde o pozorování zúčastněné i nezúčastněné), počítačovou procesuální diagnostiku učení (Kulič, Pask aj.), v úvahu připadají i neurofyziologické metody (snímání mozkových potenciálů při řešení úloh). Druhé bychom mohli označit jako **metody nepřímé**. Obvykle se k nim řadí: volný, polostandardizovaný či standardizovaný rozhovor. Bývá veden se žáky samotnými, jejich učiteli, rodiči, spolužáky, sourozenci. Velmi početnou skupinu tvoří dotazníky a posuzovací škály (opět je vyplňují žáci sami, případně navíc jejich učitelé, rodiče). Jiným zdrojem diagnostických údajů je analýza žákovských produktů, tj. písemných prací, postupu a výsledku řešení různých školních úloh, např. matematických ap.).

Jednou ze slibných metod, kombinujících přednosti analýzy žákovských produktů s možnostmi projektivních technik, je **dětská kresba**. Hlavní důvody jsou zřejmé: dětská kresba je osvědčeným diagnostickým nástrojem po dlouhá desetiletí (srv. např. diagnostiku školní zralosti dětí, vztahů v rodině), je přirozeným vyjadřovacím prostředkem zejména u mladších dětí. Ponechává na dítěti samotném, aby si po svém strukturovalo svět. Do podkladů pro diagnostické usuzování se tolik nevnáší pohled nás dospělých jako je tomu u dotazníků. Ponechává na dítěti, aby samo určilo, které prvky považuje za důležité, které vztahy samo akcentuje a které pomíjí. Snižuje se riziko

zkreslování dětských odpovědí (sugesce, snaha „udělat radost“, snaha odpovídat tak, jak se „asi čeká“). Kresebné vyjadřování má hrovou, nezávaznou podobu, která redukuje u dětí napětí, obavy, strach, úzkost a to jak ze samotné úkolové situace, tak možných následků, když „se řekne pravda“.

Dosavadní využití dětské kresby

Dětská kresba je po desítky let považována za velmi citlivý diagnostický nástroj, který odborníkům umožňuje hlouběji poznat dětské vidění sebe sama, nejbližších lidí (rodičů, sourozenců, prarodičů), lidí, s nimiž se často setkávají (spolužáků, učitelů), ale též světa, v němž žije nebo světa, který si vysnilo. Tradičně se v diagnostice používá dětská statická kresba (srv. instrukci *Nakresli nějakého pána*). Teprve později se začalo v širší míře využívat kresby dynamické, akční, kinetické, tedy kresby, zachycující děj, průběh události, jednání lidí. Tématem je rodina dítěte (Burns, Kaufman), ale také škola a školní vyučování (Prout, Clemer, 1994, Armstrong, 1995). V r.1996 přišla Američanka D.C. Armstrongová s originálním nápadem: využít dětskou kinetickou, akční kresbu k identifikování těch stylů učení, které žák běžně používá. Na vzorku 157 talentovaných dětí velkého věkového rozpětí (2.-9. třída) konfrontovala dvě diagnostické metody. jednou byl dotazník LSI R. Dunnové a spolupracovníků (o české verzi viz Mareš, Skalská, 1994), druhou dětská kinetická kresba toho, co se děje při vyučování. zajímala se jak o aktuální, tak preferované postupy při učení, které by žák nejraději používal, kdyby mu v tom nebránily vnější okolnosti. V závěru své zprávy D.C. Armstrongová (1996) konstatuje, že diagnostika žákovského učení založená na dětské kinetické kresbě poskytla mnohem konzistentnější výsledky a přinesla více informací, než údaje získané široce používaným a psychometricky kvalitním dotazníkem LSI R. Dunnové a spolupracovníků.

Diagnostika žákovského učení v domácím prostředí

Většina dosavadních výzkumů - ať už byla prováděna pozorováním, rozhovory, dotazníky, dětskou kresbou atd. - se soustřeďovala na žákovské učení **ve škole**. Žák se však učí také doma, v rodině, ve svém vlastním psychosociálním prostředí. O tomto prostředí i o postupech, které volí doma, máme zatím jen velmi kusé - a někdy nepřesné - informace. Obvykle se odborníci zajímají o žákovu domácí přípravu až ve chvíli, kdy žák začne mít problémy ve škole.

Naše výzkumná sonda si tedy formulovala dva **základní cíle**:

1. Ověřit diagnostické možnosti dětské kinetické kresby pro diagnostiku zvláštností žákova učení.
2. Ověřit, zda dětská kinetická kresba může přinést využitelné informace o domácí přípravě žáků na vyučování, o způsobech žákova učení a o prostředí, v němž se žák doma učí.

Vzorek osob. Pro výzkum jsme zvolili vzorek 186 žáků, z toho bylo 101 chlapců a 81 děvčat (u dalších 4 osob nebylo možné z podkladových materiálů identifikovat pohlaví). Věkově šlo o vzorek záměrně velmi nehomogenní, zahrmoval rozpětí od 7 do 16 let. Šlo o žáky 1.- 9. ročníků Základních škol ve dvou městech: Brandýse nad Labem a Vizovic. Výběr nebyl přísně náhodný. Byl dán ochotou Mgr.F. Tomáška (ředitel ZŠ v Brandýse nad Labem) a Mgr. J. Ludvíčka (zástupce ředitele ZŠ Vizovice) spolupracovat na výzkumu. Jim a dalším vyučujícím patří autorův velký dík za realizaci výzkumu.

Použitá metoda: Jedná se o projektivní metodu. Dospělá osoba (nejčastěji učitel, psycholog nebo další odborník) požádá děti o spolupráci. Po přípravném rozhovoru formuluje tento pokyn: *Nakresli, jak to vypadá u vás doma, když se učíš, když se připravuje doma na vyučování.* Po získaných zkušenostech konstatujeme, že by bylo vhodné instrukci doplnit o další formulaci. *Nakresli, co se u vás děje, co kdo dělá, když se učíš.*

Děti kreslí tužkou, tuší, barevnými pastelkami, barevnými fixy na formát papíru A4 nebo A5. Vhodnější se zdá formát A4. Čas na kresbu není limitován, dítě odevzdá svůj výtvar tehdy, až samo uzná za vhodné. Pouze tam, kde se jedinec snaží úkol viditelně „odbyť“, je vhodné jej požádat: *Zkus tam toho nakreslit víc.* Nejeví-li ani potom další snahu, nenaléháme.

Pro popis a rozbor dětské kresby jsme vytvořili originální soubor kritérií, které lze seskupit do pěti kategorií: 1. věk, 2. pohlaví, 3. celkové ladění kresby, 4. prostředí pro učení, 5. dítě samo. Celkem se dětská kinetická, akční kresba posuzuje podle 41 kritérií, které se snaží odhlédnout od detailů a přikládají význam větším prvkům kresby a jejich vzájemným vztahům.

Pro ukázkou uvedeme některá kritéria:

prostředí

typ místnosti (kuchyň, obývací pokoj, dětský pokoj; jiné)

počet a druh osob (žádná osoba, dítě+rodič+sourozenci, dítě + sourozenci, dítě +rodič, dítě samo)

přítomnost domácích zvířat (rybičky, morče, křeček, kočka, pes ap.)
stůl a židle
postel, gauč
stolní lampička, nástěnná lampa, stropní lampa
okno, výhled ven
hračky (panenka, medvídek, auto, letadlo, traktor, loď, meč atd.)

...
televizní přijímač
rádio, rádiomagnetofon, reprodukcí souprava - „věž“
počítač
kalendář, rozvrh hodin
hodiny
...

dítě

relativní velikost dítěte - poměr mezi výškou dětské postavy a vztažným rozměrem papíru

pozice dítěte (sedí u stolu, sedí na gauči, stojí, leží na posteli/gauči, leží na koberci, je v pohybu)

...
dominující činnost dítěte (hraje si, čte, píše, počítá, mluví, zpívá; nelze určit)
náznak vyučovacího předmětu, jehož se učení týká

...
znázornění zvukové kulisy
jídlo, pití v dosahu dítěte
znázornění umělého osvětlení
knihy v místnosti (bez učebnic)
učebnice

...
prvky pozitivní motivace při učení
prvky negativní motivace při učení

Popis a zhodnocení jedné dětské kresby se pohybuje podle její složitosti od 5 do 20 minut. Pro výzkumné účely zpracovávající velké vzorky jde o záležitost relativně pracnou a časově náročnou, pro individuální diagnostiku jde o záležitost přijatelnou. Ve výzkumné sondě, o níž referujeme, jsme nezjišťovali míru shody posuzovatelů dětské kresby (např. Cohenovým koeficientem kappa), neboť posuzování prováděla pouze jedna osoba (autor výzkumu).

Dílčí výsledky. Zatím bylo analyzováno 45 dětských kreseb, z toho 12 kreseb žáků 1. ročníku ZŠ a 33 kreseb žáků 5. ročníku ZŠ. Které předběžné tendence lze u analyzovaného vzorku vysledovat?

1. ročník ZŠ, žáci ve věku 7 let.

U chlapců našeho vzorku převládá velmi optimistické ladění kresby, učení doma je u nich spojováno zřejmě s příjemnými zážitky. Na jejich kresbě nacházíme častěji než u děvčat individuální výzdobu místnosti, v níž se učí, objevují se knihy v poličce, učebnice na stole. Častěji se setkáváme se sociální oporou při učení (přítomnost jednoho z rodičů), častěji se objevuje okno jako symbol výhledu do světa.

U děvčat našeho vzorku převládá mírně optimistické až neutrální ladění kresby, učení doma zřejmě není tolik spojováno s příjemnými zážitky. Častěji se u nich objevuje lampička a znázornění večerního učení. K našemu překvapení se u děvčat objevuje častěji zachycení zvukové kulisy při učení (televize, rozhlas, magnetofon). Častěji u nich nacházíme zobrazení školní tašky či batohu jako permanentní připomínky školních povinností.

Kresba chlapců a děvčat se *neliší* v řadě aspektů: místnosti, kde se doma učí (dominuje dětský pokoj), přítomností domácích zvířat v místnosti, zobrazením stolu a židle, postele či gauče v místnosti, přítomnosti hraček v místnosti, kde se učí, živými květinami (v květináči či váze), velikostí nakreslené postavy, způsobu učení (převládá sezení u stolu).

5. ročník, žáci kolem 12 let.

U chlapců našeho vzorku převládá neutrální až pesimistické ladění kreseb, učení doma je u nich zřejmě spojováno s negativními zážitky. Převládají - oproti děvčatům - individuální prvky ve výzdobě místnosti (plakáty, obrázky související s chlapeckými zájmy). Na kresbách se častěji objevuje kalendář a rozvrh jako připomínky nezbytných povinností. Způsob učení zůstává tradiční - chlapci nejčastěji sedí na židli u stolu.

U děvčat našeho vzorku dominuje spíše mírně optimistické až optimistické ladění kreseb, domácí příprava zřejmě bývá u nich spojována s příjemnými zážitky. Častěji se na kresbách objevuje postel či gauč, častěji koberec. Patrně i proto, že - na rozdíl od chlapců - až 35 % děvčat našeho vzorku nesedí při učení u stolu, ale stojí uprostřed místnosti, nebo leží na gauči/posteli či na koberci. Častěji než u chlapců se objevuje zvuková kulisa (hraje televize, radiomagnetofon ap.). Děvčata kreslí sebe sama relativně větší, než stejně staří chlapci.

Chlapci a děvčata našeho vzorku se navzájem *neliší* v tom, jak často na obrázku zachycují prvky svého prostředí pro učení: lampičku, okno, hračky, květiny, nehrající televizi, nehrající radiomagnetofon, počítač, hodiny, sportovní náčiní, knihy, učebnice, školní tašku, umělé osvětlení. Pokud jde o čas učení (znázorněný dětmi na hodinách) rýsují se dva způsoby: jeden hned po návratu ze školy (kolem 14 hodin), druhý v podvečer po návratu z her (mezi 16 a 17 hodinou).

Z dětských kreseb jde mnohé vyčíst zejména pro **individuální diagnostiku** zvláštností domácího učení: matka stojící nad dítětem s vařečkou v ruce, pomáhající či kárající otec, pomáhající či naopak rušící sourozenci, počet postelí v dětském pokojičku (zatím jsme objevili maximum 4 dětské patrové postele), vyrovnávání se s neúspěchy (dítě sedí nad špatnou známkou v sešitě) atd.

Závěry

Dětská kinetická kresba je nadějnou diagnostickou metodou jak pro skupinovou, tak zejména pro individuální diagnostiku zvláštností dětského učení. Její možnosti pochopitelně nelze přeceňovat, má své místo v metodickém instrumentáriu spolu s dalšími metodami, zejména s rozhovorem. Ukazuje se, že je užitečná především tam, kde běžné dotazníkové metody selhávají (u dětí 1., 2. a 3. třídy), ale poskytuje cenné údaje i u dospívajících. V tomto smyslu byl první výzkumný cíl splněn.

Navržená a vyzkoušená metoda obstála při diagnostice zvláštností žákovské přípravy na vyučování doma. Použitá metoda dětské kinetické kresby přináší řadu zajímavých údajů jak o psychosociálním prostředí domácího učení, tak o chování dítěte v podmínkách, které může do jisté míry samo ovlivňovat (místo při učení), fyzické postoje při učení, modalitu učení, čas učení atd.

Validitu, reliabilitu a praktičnost navržené metody ovšem prověří teprve její širší odzkoušení. Mohli by se ho ujmout výchovní poradci, školní psychologové, poradenští psychologové, dětské kliničtí psychologové, učitelé fakult připravujících budoucí učitele.

Literatura

1. Armstrong, D.C.: The Use of Kinetic School Drawing to Explore the Educational Preferences of Gifted Students. *Journal for the Educational Gifted*, 18, 1995, s.410-439.
2. Armstrong, D.C.: Corroboration of Gifted Students' Self Report on Learning Styles. Paper for Conference of National Association of Gifted Children's Convention. Indianapolis, November 1996, 12 s.
3. Mareš, J., Skalská, H.: LSI - dotazník stylů učení pro žáky základních a středních škol. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 29, 1994, č.3, s.248-264.
4. Prout, H.T., Clemer, D.S.: School Drawings and Academic Achievement - A Validity Study of the Kinetic School Drawing Technique. *Psychology in the School*, 21, 1984, s.176-180.